

doi: 10.5281/zenodo.3476564

**РОМАН І. БЕНКСА «ОСИНА ФАБРИКА» В ПАРАДИГМІ
СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ЖАНРУ**

*I. Banks' Novel «The wasp Factory» in the Paradigm
of Social-psychological Genre*

Tetayna Khraban

Ph.D. in Philology, Associate Professor

National Aviation University

Xraban.Tatyana@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-5169-5170>

Abstract

It has been proved that in the novel «The wasp factory» I. Banks refers to socio-psychological genre as the most productive for a holistic analysis of the objective realities and the process of individual character formation. «The wasp factory» gives special consideration to the problems of the spiritual-religious needs of young people, their religious consciousness and religion. Novel shows that the ideological vacuum in the Western society has begun to fill with information about various religious and esoteric doctrines, extrasensory, paranormal phenomena and so on. The novel «The wasp factory» skillfully combines social and individual-psychological conceptions, summarizes the characteristics of social life, describes the psychological state of the modern era.

Key words: *socio-psychological genre, problems of the spiritual-religious needs of young people.*

Вступ
Introduction

Сучасна література тісно пов'язана з складністю та суперечливістю своєї епохи, що зумовило своєрідність та різноманітність світового літературного процесу, а філософські концепції і теорії, кількість яких стрімко зростає в ХХ столітті, стали філософським підґрунтям різноманітних художніх явищ у літературі, а також об'єктом художнього осмислення та аналізу. Актуальність теми дослідження зумовлена необхідністю осмислення концепції світу і людини в літературі ХХ століття крізь призму релігійно-філософського світобачення. Перспективним в цьому напрямку можна вважати дослідження роману І. Бенкса «Осіна фабрика».

Методи та методики дослідження ***Methods and Techniques of the Research***

К. Fetlińska стверджує, що у художньому мовленні І. Бенкса реалізується його індивідуальна творча манера, яка має такі специфічні ознаки, як осмислення та руйнування дуалізмів, наприклад: розум / тіло, емоції / причина, природа / культура тощо. Це явище дослідниця співвідносить з ідеями, що популяризуються відкриттями, зробленими в галузі когнітивних наук (Fetlińska, 2016). Крім того, «впорядкування сфери літературознавства можливе сьогодні лише за умови захоплення в поле його впливу інших дисциплін, зокрема тих, які спираються на дослідження психо-фізіологічних закономірностей у формуванні людської свідомості (зادля надання думці ґрунтовної мотивації). Одним із напрямів встановлення нового літературознавчого гештальту з більш мотивованою термінологічною системою може стати залучення когнітології в усьому її розмаїтті» (Бовсунівська, 2015: 117). Тому в даному дослідженні вважаємо доречним використовувати когнітивний підхід, сформований на основі сучасних філософсько-літературознавчих досліджень у сфері когнітивної лінгвістики. Такий підхід дозволяє зосередитись на тих когнітивних процесах, на основі яких відбувається продукування, сприйняття та інтерпретація тексту. На думку Н. Кудрявцевої, «така домінантна риса когнітивної лінгвістики, як надання переваги аналізу лінгвістичного значення над аналізом лінгвістичної форми, веде до стійкого переконання, що лише інтроспекція може бути справді надійним методом, який забезпечує безпосередній доступ до семантичних явищ» (Кудрявцева, 2013).

Результати ***Results***

І. Бенкс належить до письменників, які, без сумніву, вплинули на розвиток сучасної літератури. Його перший роман під назвою «Осина фабрика» отримав неоднозначну оцінку і у критиків, і у читачів – хтось бачить в романі витончену готичну історію, інший – зразок сучасного масового треш-хоррора, іноді – роман виховання, який враховує досвід голдінговського «Повелителя мух» В. Голдінга, тощо. Це трапилось не випадково, адже різноаспектність тематики роману обумовлює й конгломерат в ньому жанрових форм. Але, оскільки завдання кожного

письменника – передати у своєму творі образ свого сучасника і через нього відобразити свій час і свої ідеали, в романі відбувається переакцентування уваги із «об’єктивних чинників формування «я» людини, її поведінкової моделі (політико-економічні пріоритети, ідеологія, моральні постулати, культурно-мистецькі цінності суспільства) на суб’єктивні (психофізіологічні насамперед), відтак побутове, соціальне підґрунтя художнього втілення змісту ніби дематеріалізується психотвірними характерними елементами. А це, своєю чергою, корелює з потужними процесами психологізації, ліризації творчості як вияву тенденції до гомоцентризациї, оприявнюючись у психологічних, філософсько-психологічних жанрових формах роману» (Матвєєва, 2017: 96). Тематичні маркери жанрових форм роману доводять, що в романі «Осина фабрика» І. Бенкс звертається до соціально-психологічної жанрової форми, яка виявилася найбільш продуктивною для цілісного аналізу об’єктивних реалій і процесу становлення характеру особистості.

Головний герой роману – підліток Френк Колдхейм, який живе з батьком на невеликому острові в Північному морі. На перший погляд підліток виглядає диваком, але в його особі автор описав типового представника містико-синкретичного учення «New Age», яке сформувалося в західній культурі на початку 60-х років ХХ століття і на сьогоднішній момент не тільки не зникло із західної культури, а й продовжує існувати і набирати силу. Прихильники учення «New Age» повністю відкидають практично всі релігії, а кожен її сподвижник намагається виробити власні вірування, засновані на суміші язичництва, містики і науки (Агапов, 2008: 6). Так, в романі визначають і «охороняють» кордон володінь Френка Жертовні Стовпи, на яких висять відрізані голови чайок, кроликів, ворон, сов, кротів, дрібних ящірок. На горищі будинку, надійно укритего від сторонніх очей, Френк сконструював своєрідний храм, де зібрав ті предмети, які він вважає магічними атрибутами: череп змії, що укусила Блайта; осколок бомби, яка розірвала Пола; шматок матеріалу із якого був сконструюваний повітряний змій, що відніс Есмеральду у море на певну загибель; череп собаки, яка покалічила Френка в дитинстві. Але головна особливість цього «храму» – «Осина фабрика» – механізм з величезним циферблатом і безліччю смертельних пасток для жертвних ос. Підліток з релігійним трепетом вбирає все «пророцтва» Фабрики, вважає її виразником волі вищого розуму. Магічні обряди Френка відрізняються своєю

оригінальністю, але в цьому немає нічого дивного – для учення «New Age» на першому місці (на відміну від класичних актів магії) стоїть саме ментальна складова, тоді як інструментальна часом вторинна (Лебедев, 2014: 29).

Таким чином, Френк не розраховує на розум та логіку при ухваленні рішень і звертається до пралогічного мислення. Таке мислення нечутливе до протиріч і мало зважає на досвід, «керуючись при цьому не законами логіки, а законом причетності (партиципації), тобто воно визнає передачу різних властивостей від одного предмета до іншого через їх зіткнення, оволодіння тощо» (Щербата, 2015: 177). Прикладом пралогічного мислення Френка може служити проведення підлітком ритуалу магії вуду.

Цілями магічних обрядів Френка стає отримання передбачення, а також розвиток незвичайних, прикордонних і маргінальних станів свідомості. Підліток проводить експерименти по «розширенню свідомості» за допомогою наркотичної субстанції, отриманої при нагріванні цукру і гербіцидів.

На прикладі родини Френка Колдхейма І. Бенкс зображує бунт молоді у західному суспільстві проти загальноприйнятих норм життя, їх духовний пошук, що виходить за рамки офіційної ідеології і церкви: «процеси, що відбувались в суспільстві, призвели до зміни положення і самовідчуття особистості. Індивідуальні особливості, особиста незалежність, спроба нетривіального підходу до вирішення проблем стали визначальними в поведінці молоді» (Агапов, 2008: 6). На думку С. Schorsch, причиною такого процесу є реакція населення на всебічну кризу сучасного суспільства – загроза війни і екологічної катастрофи, глобальна раціоналізація, секуляризація, індустріалізація і технологізація світу породжують глибоку кризу смислових життєвих орієнтацій молоді, яка починає шукати альтернативні смислові перспективи, що дозволяють уникнути світоглядної спустошеності, нестабільності повсякденного життя, самотності і відчуження (Schorsch, 1988). Все це знаходить своє відображення в романі «Осина фабрика» – у своїй розповіді Френк описує польоти реактивних військових літаків, які пролітають над островом, повертаючись з навчань на базу, плаваючі у воді пластикові пляшки, сміття, викинуте морем на берег тощо.

Найважливішим фактором прийняття підлітком учення «New Age» стає його «стабілізуюча функція для психологічного стану людини, яка занурюється з безодні нестійкого, мінливого і небезпечного світу в область тихого,

спокійного і зрозумілого всесвіту, в якій особистість займає своє індивідуальне і неповторне місце, в якій вона може розвиватися і з якою пов'язує певні надії на майбутнє. При цьому події навколишнього світу перетворюються релігійною свідомістю в частину осмисленого і продуманого плану розвитку Всесвіту, яке в кінцевому підсумку благополучно завершиться» (Владимир, 2018: 435).

З іншого боку, компоненти антисистемного учення «New Age», запозичені з різних культурних традицій і, будучи механічно об'єднані, створюють у підлітка вкрай суперечливу картину світу: «носій антисистемної доктрини орієнтується на взаємовиключні ідеали, які в силу існуючого стану справ не можуть бути реалізовані в даний момент або навіть взагалі ніколи. Зате існуюча соціальна реальність постає з цієї точки зору повної помилок і не відповідає тому, що адепт антисистеми вважає єдиним можливим варіантом суспільного устрою» (Сулимов, 2019: 89). Це стає причиною виникнення девіантної поведінки Френка. Слепе підпорядкування ідеї «моністичного містицизму» східних культів, які заявляють про загальну ілюзорність буття, в тому числі будь-яких протиставлень «хороших» і «поганих» модусів поведінки» (Anthony, 1982), стає причиною сприяння Френком гибелі свого зведеного брата Пауля. На підставі часу народження брата і часу смерті собаки, яка покалічила Френка, а також на співзвуччі імен (Poul / Soul), Френк вважає, що душа собаки вселилася в тіло дитини і, незважаючи на те, що Пауль любить Френка, в майбутньому його натура звіра обов'язково проявиться. Осторога цього штовхає підлітка на підбурення Пауля вдарити палицею по міні, яка була викинута штормом на берег. Відбувається вибух, і Пауль гине.

Висновки *Conclusions*

Проблеми молоді привертають дедалі більшу увагу суспільства. Це стимулює звернення І. Бенкса до соціально-психологічної жанрової форми, яка виявляється найбільш продуктивною для цілісного аналізу об'єктивних реалій і процесу становлення характеру особистості. Найбільш актуальним питанням в романі «Осина фабрика» є вибір життєвих стратегій, ціннісних орієнтацій і соціальних установок молоді. Особливо слід виділити проблеми духовно-релігійних потреб молоді, їх релігійної свідомості і ставлення до релігії. В

романі І. Бенкса «Осина фабрика» показано, що світоглядний вакуум, що утворився в західному суспільстві, почав заповнюватися інформацією про різні релігійно-езотеричних навчання, екстрасенсорику, паранормальні явища тощо. Всебічне відчуження людей один від одного і навколишнього суспільства, а також формалізація їх відносин стало причиною тяжіння молоді до духовного пошуку, як правило, ірраціональними засобами. При цьому учення «New Age» стає одним з багатьох нових культів, яке пропонує людині заповнити емоційну порожнечу. І. Бенкс в романі «Осина фабрика» майстерно поєднав соціальні й індивідуально-психологічні начала, узагальнив характерні ознаки суспільного буття, схарактеризував психологічний стан сучасної епохи. Автор підкреслив руйнівну силу релігійних культів для внутрішнього світу підлітка. Для соціально-психологічного полотна роману «Осина фабрика» притаманний поглиблений психологізм зображення підлітка, що дозволило простежити процес становлення особистості, її самовизначення.

Література **References**

- Агапов, Е.П., & Пендюрина, Л.П. (2008). Движение «Нью Эйдж» и трансформация общественного сознания. *Известия ВУЗов. Северо-Кавказский регион. Общественные науки*, 4, 5–8.
- Бовсунівська, Т.В. (2015). Когнітологічні зміни історичного шляху літературознавства. *Питання літературознавства*, 91, 110–122.
- Владимир, А.М. (2018). *Сектантство: возникновение и миграция*. Москва: Издательский дом «Познание».
- Кудрявцева, Н.С. (2013). Методологія когнітивних досліджень: перспективи емпіричного підходу. *Мовознавство*, 1, 66–76.
- Лебедев, В.Ю., & Федоров, А.В. (2014). Культура Нью Эйдж в контексте научной рациональности и теологической религиозности. *Религия. Церковь. Общество*, 3, 27–48.
- Матвєєва, Т.С. (2017). *Романний дискурс української літератури другої половини ХІХ століття як метатекст: модель світу, жанрові трансформації*. (Дис. д-ра філол. наук). Київ.
- Сулимов, С.И. (2019). *Феномен антисистемности: социально-философский аспект*, 3, 88–93.
- Щербата, В.Г. (2015). Характеристика прагматичного мислення та його значення на сучасному етапі розвитку суспільства. *Вісник чернігівського національного педагогічного університету. Серія: психологічні науки*, 126, 176–178.
- Anthony, D., & Robbins, T. (1982). *Contemporary Religious Ferment and Moral Ambiguity*. New York & Toronto: The Edwin Mellen Press.
- Fetlińska, K. (2016). Cognitive Sciences and Iain Banks's Novels: The Wasp Factory and Use of Weapons. *Polish Journal of English Studies*, 2.1, 71–88.
- Schorsch, C. (1988). *Die New Age-Bewegung. Utopie und Mythos der Neuen Zeit. Eine kritische Auseinandersetzung*. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus Gerd Mohn.